

חמשה חומשי תורה

עם פירוש

באר התורה

ילקוט מושלם מפירושיהם של הראשונים
וגדולי האחרונים בדרך קצרה ותמציתית

רש"י המפורש

פירוש לפירושו של רש"י — מלוקט מגדולי מפרשי
רש"י בדרך קצרה וקלה משולב בתוך דברי רש"י

מאת

שלום דובער שטיינברג
בלאמו"ר הר"ר בנימין שליט"א

הוצאת מכון "תורת חיים"
ירושלים תשמ"ז

פניית ה"א, מחלקת התרבות
הספרייה ע"ש הרמב"ם
תל-אביב.

בעזה"ת

מבוא

דור דור ודורשיו, דור דור ופרשניו. מאז נתינת התורה בסיני על ידי אבי הנביאים, לא חלף עבר דור אחד מבלי להשאיר אחריו ספרים וחיבורים שונים המאירים את העינים בפירושיהם לתורתנו הקדושה. והאף גם כי התורה מפי הגבורה נאמרה, ונכתבה אש שחורה על גבי אש לבנה, לא נמנעו בני אנוש להרצות עליה פירושיהם, הגהותיהם ורעיונותיהם, ולא עוד אלא משובח הוא המרכה לפרש את התורה ולדורשה על דרך האמת, שעליו נאמר דרוש וקבל שכר, ועוד אמרו: אפילו מה שתלמיד ותיק עתיד להורות לפני רבו כבר נאמר למשה בסיני (ירושלמי פאה פ"ב).

פירושו של רש"י

ברם, הגדול והמקובל שבכולם הוא פירושו של רבן של ישראל, רבינו שלמה יצחקי – רש"י, שפירושו נתקבל ונתחבב בכל תפוצות ישראל, ובמרצת הדורות נעשה פירושו כחלק בלתי נפרד מן התורה, ואף גדולי ישראל שהדפיסו פירושיהם על החומש לא הדפיסו את החומש בלי פירושו של רש"י. כמו כן זכה רש"י שגאוני וגדולי ישראל בכל הדורות עמלו הרבה לפרש דבריו, דבר המוכיח את מדת התפשטותו, ואת החשיבות העצומה שיוחסה לו. ויצוין עוד שהספר הראשון הידוע לנו שבא בדפוס בלשון הקודש הוא פירושו של רש"י על התורה שנדפס בשנת רל"ה.

פירוש רש"י – מפי הגבורה

כלל מקובל ומוסכם הוא שדברי רבותינו הראשונים נכתבו ברוח הקודש. ומשום כך כל דבריהם מדויקים בלי שום "יתר" או "חסר", ויש משמעות מיוחדת לכל מלה ולכל ביטוי שלהם. באופן מיוחד מקובלים הדברים לגבי פירושו של רש"י הק', אשר אגדות רבות ונפלאות נמסרו מדור לדור על טהרתו וקדושתו, ועל ההשראה האלקית שנתלוותה לכתיבת פירושו. כך, למשל, כותב רבינו החיד"א בספרו שם הגדולים (ערך רש"י): ושמעתי מפה קדוש רב

מופלא שקיבל מרבו, דרש"י התענה תרי"ג תעניות קודם שכתב פירושו על התורה. וכן מזכיר שם את המסורת המופלאה שמשנה רבינו ע"ה נתגלה לו לרש"י בחלום ואמר לו "אשריך שכפירושך כך קיבלתי מפי הגבורה". כמו כן מעיד השל"ה הקדוש (דף קפ"א א' אמסטרדם נח"ת): כי רש"י חיבר את פירושו ברוח הקודש.

על ההשראה הקדושה שהיה לו בכתיבת פירושו. מעיד הוא עצמו ורומז לזה לעתים רחוקות כמו שאנו מוצאים בפירושו (יחזקאל מ"ב ג'): ואני לא היה לי לא רב ולא עוזר בכל הבנין הזה אלא כמו שהראוני מן השמים.

פירושו של רש"י המיוסד על דברי חכמינו ז"ל, מחדיר בנו את ההכרה ואת האמונה שכל מילה ומילה בתורה מדויקת בתכלית הדיוק, וכן משרישה בנו את האמונה הטהורה במאמרי ומדרשי חז"ל, שאף שיחת חולין שלהם צריכה לימוד, ומעמיד את הלומד על הכרת האחדות שבין תורה שבע"פ לתורה שבכתב.

פשוטו של מקרא, ופשוטן של דברים.

מיד עם תחילת מלאכתנו בבואינו לכתוב הביאור בפירושו של רש"י – היה מן הראוי להקדים בפני המעיין ולתת קיום קצרים וציונים לדרכו של רש"י בפירושו, וכן את הכללים והיסודות עליהם הושתתו דבריו לכל אורך פירושו לחמשה חומשי תורה – אולם מוקדם עדיין לסכם את הנושא הלזה. ואי"ה לקראת סיום הסידרא בשלמותה לכל התורה כולה, יופיע בעזרי"ת מבוא מפורט ונרחב לכל הכללים שעל פיהם ישק כל דבר ודיבור מפירושו של רש"י.

אולם על שאלה עיקרית שהרבה ממפרשי רש"י התלבטו בה, נעמוד כאן בקיצור, והיא: מהו היחס בין הפשט והדרש בפירושו של רש"י ומהי גישתו הכללית פשוט או דרש. שמצד אחד ידועים ומפורסמים דבריו של רש"י החוזר עליהם רבות בפירושו: "ואני לא באתי אלא לפשוטו של מקרא ולאגדה המיישבת דברי המקרא דבר דבור על אופניו" (בראשית ג' ח'). וכן: "ואני ליישב פשוטו של מקרא באתי" (שם ל"ג כ'), וכיוצא באלה פעמים רבות ולעומת זה מוצאים אנו שהוא מפרש פסוקים רבים על פי דרושי חז"ל באגדות.

והנה כשנעמיק בפירושיהם של מפרשי התורה, נבחין בשתי גישות יסודיות השונות זו מזו: א) פשוטו של מקרא, ב) פשוטם של דברים. הא' היא ההבנה בפשט הכתובים גם אם אינם זהים לפשטות דעת בני אדם, והב', ההדגשה בהבנה תוכן הענין שאינו כפוף לדיוק לשון הכתוב דוקא. יש כאלה

מבין מפרשי התורה שמטרתם לפרש פשוטו של "מקרא" – כלומר, כל מלה ומלה בתורה, והעיקר הוא לבאר כל הפסוקים שנראה כאילו יש בהם "יתר" או "חסר" וכדו', ולכן שילבו הרבה פעמים מאמרי ומדרשי חז"ל בתוך פירושם במקום שלא יתיישבו להם כל אותיות הפסוק על פי פשוטו של מקרא. ויש מפרשים שעיקר מטרתם לפרש את התורה על פי פשוטם של דברים, ולקרב את כל הענינים הכתובים בתורה לשכלו הפשוט של האדם, ולכן לא מצינו אצלם בדרך כלל שילוב מדרשי ומאמרי חז"ל בתוך פירושם.

דרכם של בעלי התוס' ובראשם רש"י היא, איפוא, בדרך הראשונה, וכשלומדים פירושו של רש"י אנו רואים שלעיני רש"י היתה מטרה אחת ויחידה: לפרש פשוטו של "מקרא", וכל המדרשים ומאמרי חז"ל שהביא בתוך פירושו גם הם אינם אלא לצורך הפשט הנצרך כדי לבאר פשוטו של "מקרא". ולכן במקום שלא היו מתיישבים כל האותיות והמילים שבפסוק, ועל פי פשוטו של "מקרא" נראה שיש כאן "יתור" או "חסר" וכדו'. העדיף לפרש שם על פי דרש מדרשות חז"ל מלפרש על פי פשוטם של דברים. ונציין כאן דוגמא אחת:

בבראשית ב' י"ח כתוב: ויאמר ה' אלהים לא טוב היות האדם לבדו אעשה לו עזר כנגדו. ופירש רש"י: לא טוב וגו', שלא יאמרו שתי רשויות הן, הקב"ה בעליונים ואין לו זוג, וזה בתחתונים ואין לו זוג. ובמפרשי רש"י הסבירו מדוע לא נקט כאן רש"י כפשוטו שלא טוב לאדם להיות לבד, לפי שבפסוק לא כתוב לא טוב "לאדם" להיות לבד, אלא: לא טוב "היות" האדם לבדו, שמזה נראה שה"לא טוב" הוא ענין כללי לעולם, ולא דוקא לאדם עצמו, ולכן פירש לפי המדרש הזה שלא טוב שיהיה האדם לבד, שלא יאמרו וכו'. לעומת זה שאר מפרשי התורה כהאבן עזרא והרד"ק ועוד, פירשו כפשוטו, שלא טוב לאדם להיות לבד, וזה מתאים לפשוטם של "דברים" אבל לא לפשוטו של "מקרא".

לדברינו האמורים אנו מוצאים גם רמז בדברי נכדו של רש"י – הרשב"ם, בפירושו על התורה (ריש פרשת וישב): ישכילו ויבינו אוהבי שכל מה שלימדנו רבותינו כי אין מקרא יוצא מידי פשוטו, אף כי עיקרו של תורה בא ללמדנו ולהודיענו ברמיזה הפשט והאגדות וההלכות והדינים ועל ידי אריכות הלשון... וגם רבינו שלמה אבי אמי מאיר עיני הגולה שפירש תורה נביאים וכתובים, נתן לב לפרש פשוטו של מקרא, ואף אני שמואל בן ר' מאיר חתנו זצ"ל נתווכחתי עמו ולפני, והודה לי שאילו היה לו פנאי היה צריך לעשות פירושים אחרים לפי הפשטות המתחדשים בכל יום. והדברים מפליאים כי

במבט שטחי נראה שיש כאן בדברי הרשב"ם בויכוח בינו לבין רש"י, אותו וויכוח בין שתי האופנים הנ"ל: פשוטו של מקרא ופשוטן של דברים.

וכן יעידו דברי רש"י עצמו שכתב: ואני לא באתי אלא לפרש פשוטו של מקרא "ולאגדה המיישבת המקרא דבר דבור על אופניו", (בראשית ג' ח').

רש"י המפורש

אם כי התורה ופירושו של רש"י הם כתרי רעין דלא מתפרשין, וקשורים זה לזה כשלהבת בפתילה — אף על פי כן נוכחו ברבות השנים שדבריו של רש"י הם כספר בפני עצמו הטעון עיון ולימוד רב, ובמרוצת הדורות נתחברו מאות ספרים להקל בהבנת דבריו, [ומנה אותם הרב יעקב משה טולידאנו בספרו — מחברתו "אפריון"], כל אחד לפי דרכו להאיר עינינו במאור תורתו של רש"י, שכל טיפת דיו מקולמוסו צריכה לימוד ועיון רב כידוע לכל, עד אשר ילאו עיני המעיין לחפש בריבוי הספרים.

עיקר הקושי בפירושו של רש"י הוא בשלשה: א) שרוב פירושו מיוסד במטרה לסלק ולתרץ קשיים העלולים להתעורר תוך כדי לימוד פשוטו של מקרא, ואשר ברוב הפעמים אינו מציין מהו הקושי שאותו בא לסלק, אלא מתחיל מיד בהסברת הענין באופן שהקושי מתורץ אגב הרצאת הדברים. ב) פעמים רבות בא לשלול פירושים שאינם נראים לו כפשוטו של מקרא, ולא מפרט מה הם הפירושים שאותם בא לשלול, ומהו הטעם שדוחה אותם. ג) הקושי עקב הסגנון המקוצר, שעל אף שפירושו נכתב בלשון צחה וזכה ובדייקנות נפלאה, אבל לעומת זאת הוא בקיצור נמרץ, וזה מכביד על הלומדים והמעיינים להבין כוונתו לאשור.

בפירושינו זה דאגנו, איפוא, להשלים את החסר והטעון הסבר והשלמה בשלושת הקשיים האמורים. וזו היתה דרכנו לגלות לפני המעיין את האור והחידוש הטמונים בדברים המקוצרים של רש"י, וכמה מכשולות ואבני נגף מסתלקים כבדרך אגב על ידי פניני דבריו היקרים.

ולמעשה כל ביאורי לא משלי הם אלא ליקטתי מעשרות ספרים, ובמיוחד היו לי לעינים דבריו של רבינו המזרחי ומעור גדולי הפרשנים בני זמנו, וכן מספרי המפרשים שלאחריו, עליהם תמכתי יסודותי. ובחרתי בדרך הקצרה, וכפי קוצר שכלי ודל הבנתי הסקתי כי הם הדברים המובנים לכל, ושווים לכל נפש.

באר התורה

אף שכאמור נתקבל פירושו של רש"י על התורה כאבי המפרשים וכל הדורות הלומדים את התורה הכתובה מתינוקות של בית רבן ועד זקנים ויושבים בישיבה נתמכים על פירושו, אולם אין להכחיש לעובדא שלא הרי פירושו של רש"י על התורה כהרי פירושו על הש"ס, שבעוד שבפירושו על הש"ס הוא יחיד ומיוחד באופן פירושו — הרי בפירוש המקרא נתחברו הרבה פירושים מגדולי הראשונים שגם הם כתבו על דרך פירושו של רש"י לכן הוספנו את פירושינו שהוא פירוש מלוקט שיכיל בו תמצית דברי המפרשים הגדולים והידועים, בדרך קצרה וקלה, כדי להקל על הלומדים והמעיינים בדברי התורה, אשר עקב הריבוי של האוצרות התורניים קשה לכל בר בי רב למצא דרך קצרה ונוחה גם בדברים יסודיים וחשובים, ועיקר מטרתו של פירוש זה הוא להעשיר את נפש הלומד — בנוסף על פירושו של רש"י, גם בפירושיהם של גדולי המפרשים שפירשו את התורה לפי פשוטם של דברים. ופירושינו זה נקבנו בשם "באר התורה" אשר כשמו כן הוא, לבאר את התורה ע"פ רברי רבותינו הראשונים, הלא הם: הרס"ג, הראב"ע, בעלי התוס', רד"ק, רמב"ן, חזקוני וספרנו, וכן מגדולי האחרונים כהאור החיים, הגר"א, המלבי"ם והנצי"ב ועוד.

מלאכת העריכה של פירוש זה היתה קשה וכבדה, מחשבה רבה הושקעה בה בבחירת הפירושים המתאימים. ואף שבתחילה התלבטתי רבות וכליותי יסרוני מי אני ומה אני שאכריע ואבחר בין פירושיהם של עמודי עולם ראשונים כמלאכים אלו, ואף מאלו הפרשנים הגדולים של הדורות האחרונים. אולם, אחר התייעצות עם גדולי תורה ומחנכים, שמתי לפני יסודות אשר על פיהם קבעתי איזה פירוש לבחור, והם: שיהיה הפירוש הכרחי הבא לישוב קושי שמתעורר תוך כדי לימוד. וכן שיהיה קצר ללא צורך בהקדמות, ובעיקר שיהיה הפירוש קל ומוכן לכל, ושוה לכל נפש. בדרך זו השתדלתי ללכת לכל אורך פירושי זה. ואף שעתיד אני ליתן את הדין על כל פירוש טוב ונאה שהתעלמתי ממנו, אולם אילו הייתי מביא כל הפירושים לא היה למפעלי זה שום ערך שימושי מעשי עקב הריבוי העצום.

★ ★ ★

לשני הפירושים — "באר התורה" על התורה. "ורש"י המפורש" על פירוש רש"י — צירפנו את הפירושים עם דברי הפסוק ודברי רש"י, כשאותיות החומש והרש"י מודגשות, ויחדיו הופכים למקשה אחת, כי מתוך הנסיון, ובהתייעצות עם מחנכים גדולי תורה — היא הדרך הנכונה להקנות את

הדברים בקלות רבה. והאף אמנם שכתבנו את הדברים בלשונינו המדוברת, וכן בקוצר ובתמציתיות, אבל כאמור כל כולם יסודתם בהררי קודש, ורק שינינו הלשון כפי הצורך, כמו כן לא פסחנו מלציין את מקורו של כל פרט ופרט, כדי שהמעין יוכל לפנות למקור הדברים אם רצונו בכך.

ולהשלמת הענין הבאנו את דברי רש"י במילואם בנפרד, והוא מהחומש "מקראות גדולות" דפוס בומבירגו - ונציא משנת רפ"ד רפ"ו, והוא הנוסח שהיה מצוי בדרך כלל אצל גדולי מפרשי רש"י.

וכאן מקום אתי להודות לידידי עוז הרה"ח ר' בצלאל ברוך פרידמן שליט"א. שעבר על כל הספר והעיר הערותיו החשובות והנחוצות, ישר כוחו וחילו לאורייתא, כמו"כ הנני ברכה לאבי מורי הרה"ח ר' בנימין צבי שליט"א ולאימי מורתי האשה החשובה מרת גיטל תליט"א, ולחמי הרה"ח ר' נח גוטשטיין שליט"א, יאריך ה' ימיהם בטוב ובנעימים ויזכו לראות נחת מכל יצ"ח מתוך הרחבת הדעת. ומיטב ברכתי אתן לנוח ביתי מרת נחמה יהודית תליט"א אשר עמדה לימיני ואיפשרה לי לעסוק בספרי זה מתוך מנוחת הנפש והרחבת הדעת, יזכנו ה' לגדל את צאצאינו היקרים יוסף שיחי' ומשה אהרן יעקב שיחי' לתורה לחופה ולמעשים טובים, מתוך נחת והרחבה לאויר"ט ולראות דורות ישרים ומבורכים העוסקים בתורה ובמצוות באמת ובתמים כיר"א.

כמו"כ עלי לציין כי הוגה הרעיון הזה לכתוב ביאור קל על פירושו של רש"י הוא הרב יוסף דוד ויסברג שליט"א ראש המוהלים פה עיה"ק ירושלים, ועל ידו נתעוררתי לכתוב חיבור זה.

ובצאתי אבקש מהלומדים והמעיינים לדון אותי לכף זכות, כי חלילה לא חפצתי להכריע בפירושה של הראשונים והבאים אחריהם, לא באתי לתת בים דרך ובמים עזים נתיבה, וכל כוונתי אינה אלא להעמיד ציוני דרך בדברים הקשים והחמורים, לעשות אזנים לתורה, לסייע בידי המון העם, מלמדים ותלמידים בהבהרת דברי התורה הזאת ופירושו של רש"י. ועם כל זאת שגיאות מי יבין. ומאבי שבשמים אבקש שאם שגיתי עמי תלין משוגתי, ולא יכשלו בי חברי ולא תצא תקלה תחת ידי. וכשם שזיכני להגיע עד הלום כן יזכני שאוכל לסיים חיבורי זה על כל החמשה חומשי תורה מתוך הרחבת הדעת, להגדיל תורה ולהאדירה, עד ביאת גואל צדק בב"א.

שלום רוב שטיינברג

בראשית

